

Πέμπτο
Κεφάλαιο

Ἡ Ἀλλοτρίωση

ΠΟΙΟ ΕΙΝΑΙ ΛΟΙΠΟΝ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗΣ; Καί ποιά ἡ νομιμότητά της; Καί ἂν ἐκφράζει, ὡς ἔννοια, πραγματικά φαινόμενα τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, τότε πῶς ἐμφανίζεται καί πῶς θά μπορούσε νά ἀρθεῖ;

Πολλοί θεωροῦν τήν ἔννοια τῆς ἀλλοτρίωσης «οὐμανιστικό» κατάλοιπο στήν «προεπιστημονική» σκέψη τοῦ Μάρξ. Ἀλλά, καθὼς θά δοῦμε, καί ὁ Μάρξ «τῆς ὠριμότητος» χρησιμοποιεῖ τήν ἔννοια, καί ὄχι περιθωριακά - ἂν καί λιγότερο συχνά ἀπ' ὅ,τι στά νεανικά του ἔργα.

Ἡ ἔννοια τῆς ἀλλοτρίωσης ἔχει καί αὐτή τήν ἱστορία της. Πρῖν ἀπό τόν Μάρξ τή χρησιμοποίησε ὁ Feuerbach, καί πρῖν ἀπ' αὐτόν ὁ Hegel. Ἀλλά, καθὼς εἶναι γνωστό, οἱ προφιλοσοφικές ρίζες της βρίσκονται σέ διάφορες θρησκευτικές κοσμοαντιλήψεις. Ὁ Hegel θά ἀνέβαζε τή λέξη στό ἐπίπεδο τῆς ἔννοιας, χωρίς νά τήν ἀποκόψει ἀπό τό μυθολογικό καί, κατά συνέπεια, ἰδεαλιστικό της ὑπόβαθρο.

Στήν Παλαιά Διαθήκη βρίσκουμε καί τίς δύο ὄψεις τῆς ἀλλοτρίωσης: ἡ ἄποψη γιά τή δημιουργία τοῦ κόσμου ἀπό τό Θεό, μέ ἕνα εἶδος ἐξωτερικεύσεως τῆς οὐσίας του, συνιστᾷ τήν ὀντολογική ὄψη τῆς ἀλλοτρίωσης. Τό ἀνάλογό της τό συναντᾷμε στή φιλοσοφία τοῦ Hegel. Ἐξάλλου ὁ μύθος γιά τόν Παράδεισο καί τήν πτώση συνιστᾷ τήν κοινωνιολογική ἢ ἀνθρωπολογική ὄψη τῆς ἀλλοτρίωσης, πού σημαίνει πτώση, ὑποβάθμιση, ἀπώλεια κάποιας ἀρχικῆς οὐσίας καί εὐδαιμονίας. Τέλος στή φιλοσοφία τοῦ Hegel συναντᾷμε καί τή γνωσιολογική πλευρά: τό πνεῦμα ἀλλοτριώνεται σέ φύση, καί ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ Γί-

γνεσθαι τοῦ πνεύματος . Τό πνεῦμα, ἀναζητώντας τόν ἑαυτό του, γράφει ὁ Hegel, ἔχει σά δρόμο προσπέλασης τήν ἀνασυλλογή τῶν πνευμάτων, τέτοια πού εἶναι καί ὅπως πραγματώνουν τήν ὀργάνωση τοῦ πνευματικοῦ βασιλείου τους.¹ Κατά τόν Hegel, ἡ ἰδέα ἀλλοτριώνεται (ἐξωτερικεύεται) σέ φύση, καί ἡ φύση, ἀλλοτριωμένο πνεῦμα, ἐξελίσσεται μέσα ἀπό μία πορεία ἐπιστροφῆς τοῦ πνεύματος στόν ἑαυτό του, αὐτοκατάργησης τῆς ἀλλοτριώσεως, ἀνάκτησης τῆς ἀρχικῆς ταυτότητας.²

Ὁ Feuerbach πραγματοποίησε μία πρώτη ὑλιστική ἀναστροφή τῆς θεωρησιακῆς φιλοσοφίας τοῦ Hegel. Ὡστόσο καί ὁ ἴδιος ἔμεινε δέσμιος τῆς θεωρησιακῆς φιλοσοφίας, καί προπαντός σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τά ἀνθρωπολογικά προβλήματα. (Στό βαθμό πού ἦταν ὑλιστής δέν ἔκανε ἱστορία, καί στο βαθμό πού ἔκανε ἱστορία, δέν ἦταν ὑλιστής – θά παρατηρήσει ὁ Μάρξ). Κατά τόν Feuerbach, ὁ ἄνθρωπος ἀποξενώνεται ἀπό τήν οὐσία του μέσα στή θρησκεία. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς θρησκείας, καί ὁ ἄνθρωπος μέ τόν ἄνθρωπο, ἡ ἐνότητα τοῦ Ἐ γ ὡ καί τοῦ Σ ὺ, εἶναι ὁ Θεός. Ὁ Feuerbach πίστευε ὅτι ἀρκεῖ νά ἀναστρέψουμε τή θεωρησιακή φιλοσοφία γιά νά ἀποκαλυφθεῖ ἡ ἀλήθεια, «ἡ καθαρῆ καί γυμνή ἀλήθεια». Ὡστόσο ἡ ἀναστροφή δέν ἀρκεῖ, καί ἡ καλύτερη μαρτυρία γι' αὐτό εἶναι τό ἴδιο τό ἔργο τοῦ Feuerbach.³

Ἡ δεύτερη ὑλιστική «ἀναστροφή» τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας πραγματοποιήθηκε ἀπό τόν Μάρξ.⁴ Ἀλλά ἐδῶ ἡ ὑλιστική διαλεκτική περιέλαβε καί τά κοινωνικά φαινόμενα – προπαντός αὐτά. Γιά τοῦτο ὁ Μάρξ δέν περιορίστηκε ἀπλά στήν ὑλιστική ἀναστροφή. Μαζί μ' αὐτήν πραγματοποίησε, γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, μία ἀ λ λ α γ ῆ τ α ξ ι κ ῆ ς ὀ π τ ι κ ῆ ς : μία θεώρηση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ἀπό τήν ταξική ἄποψη τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Μέ τό ἔργο τοῦ Μάρξ ἡ κατηγορία τῆς ἀλλοτριώσεως μεταλλάχθηκε ἀπό μυστικιστική ἐννοια σέ ἀνθρωπολογική κατηγορία, ἐξαγόμενη ἀπό τή διερεύνηση τῶν οἰκονομικῶν, καί εὐρύτερα τῶν κοινωνικῶν ὄρων τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως γράφει ὁ L. Sève, τό *Κεφάλαιο* περιλαμβάνει μία ἀντίληψη τῆς ἀλλοτριώσεως, ὄχι μόνο σάν ἀναγκαῖα στιγμή σέ μία πορεία ἄρνησης τῆς ἄρνησης, ἀλλά ταυτόχρονα καί σάν ἔγγεια ἐνότητα τῶν κοι-

νωνικῶν καί ἀτομικῶν ὄψεων αὐτῆς τῆς διαδικασίας, ὅπου οἱ πρῶτες συνιστοῦν τήν πραγματική βάση τῶν δευτέρων.⁵ Εἶναι γεγονός ὅτι στό *Κεφάλαιο*, ὁ ὅρος ἀλλοτρίωση συναντιέται ὄχι τόσο συχνά, ὅσο στά νεανικά ἔργα τοῦ Μάρξ. Ὡστόσο ἡ ἀλλοτρίωση ἀποτελεῖ κεντρική κατηγορία τοῦ *Κεφαλαίου*, ὅπως φανερῶνει μιά προσεκτική μελέτη του.

Ἡ ἔννοια τῆς ἀλλοτρίωσης σχετίζεται γενετικά, στό μαρξισμό, μέ τήν ἔννοια τοῦ τρόπου παραγωγῆς.

Ἡ παραγωγική ἐργασία στίς πρωτόγονες κοινότητες ἦταν, πρίν ἀπ' ὅλα, ἀνάγκη. Σέ σύγκριση μέ τό κυνήγι καί τό ψάρεμα, ἡ γεωργία ἦταν ἐπίμοχθη-ἀπ' ὅπου οἱ μύθοι τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων γιά τόν Παράδεισο καί τήν πτώση. Ὡστόσο ἡ ἐργασία ἦταν ταυτόχρονα δημιουργία: πραγμάτωση καί ἐξωτερίκευση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς κοινότητας. Ἀκόμα καί τό ἐμπόριο ἀνάμεσα στίς πρωτόγονες κοινότητες δέν ἀποτελοῦσε ἀλλοτριωτικό παράγοντα: ἡ φυλή (ἢ τό γένος) ἀντάλλασσε τά πλεονάσματά της, γιά νά ἀποκτήσει ἀγαθά πού ἡ ἴδια δέν παρήγαγε. Ἐδῶ ὅμως ἐμφανίζεται ἤδη μιά δεύτερη ὄψη τοῦ προϊόντος, ἡ ἀνταλλακτική ἀξία, πού προϋποθέτει φυσικά μιά προηγούμενη: τήν ἀξία χρήσης.

Ἀξία χρήσης καί ἀνταλλακτική ἀξία συνιστοῦν τίς δύο ἀντίθετες καί ἀξεχώριστες ὀψεις τοῦ ἐμπορεύματος. Εἶναι προφανές τί σημαίνει ἀξία χρήσης. Ἡ ἀνταλλακτική ἀξία, ἀντίθετα, μοιάζει, κατά τόν Μάρξ, μέ ἱερογλυφικό. Τό ἱερογλυφικό αὐτό τό ἀποκρυπτογράφησε: ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τόν κοινωνικά ἀναγκαῖο χρόνο γιά τήν ἀναπαραγωγή του.

Εἶναι γνωστό ὅτι τό χρήμα ἀπετέλεσε –μέσα ἀπό μιά μακρά ἐξέλιξη μορφῶν– τό κοινό μέτρο τῶν ἀξιῶν. Οὔτε τό χρήμα εἶναι σ' αὐτή τή φάση καθαυτό ἀλλοτριωτικός παράγοντας. Ἐπίσης, οἱ πρῶτες μορφές ἰδιοκτησίας δέν ἦταν προϊόν ἀλλοτριωμένης ἐργασίας, οὔτε πηγὴ ἀλλοτρίωσης. Ὡστόσο ἡ ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας, τῶν ἀνταλλαγῶν καί τῆς κυκλοφορίας τοῦ χρήματος, θά ὀδηγοῦσαν στήν ἐμφάνιση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας καί τῆς δουλείας. Ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἐργαζόμενου συμβαδίζει μέ τήν ἐμφάνιση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Καί φυσικά ὁλόκληρη αὐτή ἡ ἱστορική διαδικασία σχετίζεται μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ἐταίη

ατομική ιδιοκτησία –γράφει ο Μάρξ– φαίνεται νά είναι ο λόγος τῆς ἀλλοτριώσεως τῆς ἐργασίας· ἀλλά εἶναι μᾶλλον ἢ συνέπειά της, τό ἴδιο ὅπως οἱ θεοὶ στήν ἀρχή δέν ἦταν ἡ αἰτία, ἀλλά τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀποπλάνησης τῆς ἀνθρώπινης νόησης.

Ἐπίσης παράγει ἀξίες περισσότερες ἀπ' ὅσες χρειάζονται γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Ἀντίστοιχα, ὁ ἐργάτης διαθέτει ὡς γνωστόν ἕνα ἰδιόμορφο ἐμπόρευμα: τήν ἐργατική του δύναμη, ἡ ὁποία, ἐνσωματούμενη στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς, παράγει ἀξίες περισσότερες ἀπό ὅση εἶναι ἡ δική της ἀξία: περισσότερες ἀπό τίς ἀξίες πού χρειάζονται γιά τήν ἀναπαραγωγή της. Τήν πρόσθετη ἀξία –τήν ὑπεραξία– τήν καρπώνεται ὁ κάτοχος τῶν μέσων παραγωγῆς: ὁ δουλοκτήτης· ἢ, σήμερα, ὁ κεφαλαιοκράτης.

Ἐπίσης ἰδιοκτήτης καρπώνεται τώρα τήν ὑπεραξία πού παράγει ὁ δουῖλος. Ἀντίστοιχα, ὁ σύγχρονος κάτοχος μέσων παραγωγῆς καρπώνεται τήν ὑπεραξία πού παράγει ὁ ἐργάτης – ἐπειδή ὁ σύγχρονος κεφαλαιοκράτης δέν πληρώνει τήν ἐργασία, ἀλλά τήν ἐργατική δύναμη τοῦ μισθωτοῦ, δηλαδή ἀγοράζει τό ἐμπόρευμα πού ὁ τελευταῖος ἔχει νά προσφέρει.

Ἐπίσης σύγχρονος ἐργάτης δέν εἶναι κάτοχος μέσων παραγωγῆς. Δέν εἶναι λοιπόν σέ θέση νά παράγει ἀγαθά γιά δική του χρήση, ἢ γιά ἀνταλλαγή. Γιά νά ἐπιβιώσει εἶναι ὑποχρεωμένος νά πουλήσει τήν ἐργατική του δύναμη. Ἦδη λοιπόν ἡ ἐργασία, ἡ ἐξωτερίκευση καί ἡ ἀντικειμενοποίηση τῶν δημιουργικῶν ἰκανοτήτων τοῦ ἐργάτη, εἶναι ἀπώλεια, ἀποξένωση. Ἐπίσης ἐργάτης γίνεται τόσο πιά φτωχός ὅσο περισσότερα ἐμπορεύματα παράγει. Αὐτή εἶναι ἡ θεμελιακή διαφορά ἀνάμεσα στόν ἀτομικό παραγωγό πού παράγει γιά δική του χρήση καί στόν ἐργάτη πού μετέχει στή σύγχρονη κοινωνικοποιημένη-ἐμπορευματική παραγωγή, ὅπου τά μέσα παραγωγῆς συνιστοῦν ἰδιωτική ιδιοκτησία.

Ἐπίσης παραγωγός δέν εἶναι κύριος τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του. Ἐπίσης ἐργάτης ἀποξενώνεται ἀπό τό προϊόν πού γίνεται ἐμπόρευμα, ζεῖ τή δική του ζωή μέσα ἀπό τή λειτουργία τῶν νόμων τῆς ἀγορᾶς καί στέκεται –ὅπως γράφει ὁ Μάρξ– ἀπέναντι στό δημιουργό του σάν ξένη δύναμη, ἀκατανόητη καί ἐξουσιαστική. Ἐπίσης φύση ἐνός ἀγαθοῦ (ἀξία χρήσης) εἶναι προφανής.

Τό ίδιο δέν ισχύει γιά τό έμπορεύμα. 'Η άξία, λέει χαρακτηριστικά ό Μάρξ, δέν έχει γραμμένο στό μέτωπό της αυτό πού είναι. 'Η άξία μετατρέπει τό προϊόν τής έργασίας σέ ιερογλυφικό, πού ό άνθρωπος προσπαθεί νά αποκρυπτογραφήσει: νά εισδύσει στά μυστικά του κοινωνικού έργου όπου συμβάλλει. Τό έμπορεύμα δίνει τήν έντύπωση ότι κατέχει μιά όρισμένη άνεξαρτησία. Πρόκειται γιά τόν περίφημο φετιχισμό του έμπορεύματος, πού είναι άξεχώριστος από τόν έμπορευματικό τρόπο παραγωγής.⁶

'Αντίστοιχα, τό κεφάλαιο εμφανίζεται -στόν κοινό νοΰ και στην άστική πολιτική οίκονομία- σαν πράγμα (μέσα παραγωγής, χρήμα). 'Ωστόσο τό πράγμα μόνο, έξω από τήν παραγωγή, δέν είναι κεφάλαιο. Τό κεφάλαιο είναι συσσωρευμένη ύπεραξία, πού μέ τή μορφή μέσων παραγωγής έντάσσεται στη διαδικασία τής έμπορευματικής παραγωγής. Τό κεφάλαιο, κατά τόν Μάρξ, είναι κοινωνική σχέση ανάμεσα σέ πρόσωπα, διαμεσολαβημένη από πράγματα.

'Η ιδιωτική κατοχή τών μέσων παραγωγής, οί ταξικές σχέσεις έκμετάλλευσης, ή άποξένωση και ό φετιχισμός του έμπορεύματος γίνονται πηγή μυστηρίων: τής ιδεολογικής αντίληψης γιά τήν πραγματικότητα, ή όποία χαρακτηρίζει τίς ταξικές κοινωνίες.

'Ετσι, κατά τήν άστική πολιτική οίκονομία, τό κεφάλαιο έχει τήν ικανότητα νά παράγει άξία. 'Ωστόσο ή αύξηση του κεφαλαίου όφείλεται στην ύπεραξία πού καρπώνεται ό ιδιοκτήτης του, μέσα από τή διαδικασία τής παραγωγής. Ένας αντίστοιχος φενακισμός σχετίζεται μέ τή δήθεν ικανότητα του χρήματος νά παράγει χρήμα. 'Αλλά και τό χρήμα, όπως και τό κεφάλαιο, δέν παράγει άξίες. Είναι τό κοινό μέτρο τών άξιων, και αντιπροσωπεύει μιά όρισμένη μάζα έμπορευμάτων.

'Ο Μάρξ γράφει γιά τό φενακισμό πού σχετίζεται μέ τό χρήμα:

Τό χρήμα δέν είναι σύμβολο, τό ίδιο όπως και ή ύπαρξη μιās άξίας χρήσης ως έμπορεύματος δέν είναι σύμβολο. Τό γεγονός ότι μιά κοινωνική σχέση παραγωγής εμφανίζεται μέ τή μορφή ενός αντικειμένου πού ύπάρχει έξω από τά άτομα, και τό ότι οί καθορισμένες σχέσεις, όπου αυτά εισέρχονται μέσα στη διαδικασία τής παραγωγής τής κοινωνικής τους ζωής, εμφανίζονται σαν ειδικές ιδιότητες ενός αντικειμένου, ή άναστροφή αυτή, αυτή ή μή-φανταστική αλλά πεζά ρεαλιστική μυστικοποίηση, χαρα-

Η ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

κτηρίζει όλες τις μορφές εργασίας που δημιουργούν ανταλλακτικές αξίες. Μόνο που στο χρήμα εμφανίζεται με πιο χτυπητή μορφή απ' ό,τι στο εμπόρευμα.⁷

Με τη μισθωτή εργασία και την ανάπτυξη της εμπορευματικής παραγωγής, αλλοτριώνεται ή ίδια ή φύση της εργασίας, ως δημιουργικής ικανότητας του ανθρώπου. Η εργασία, αντί να αποβλέπει στην παραγωγή αξιών χρήσης για την ικανοποίηση των αναγκών του ατόμου ή της κοινότητας, δημιουργεί εμπορεύματα με σκοπό τό κέρδος. Τα προϊόντα αποξενώνονται από τους παραγωγούς, εντάσσονται στη διαδικασία της αγοράς, και μία σχέση κοινωνική ανάμεσα σε άτομα εμφανίζεται σαν αντικείμενο που υπάρχει έξω από τά άτομα.

Στην αλλοτριωμένη αυτή πραγματικότητα αντιστοιχεί μία αλλοτριωμένη συνείδηση. Η πολιτική οικονομία, κατά τόν Μάρξ, «περιορίζεται να βλέπει μόνο τά σύννεφα σκόνης στην επιφάνεια, και ν' αποδίδει σ' αυτή τή σκόνη μυστηριακό χαρακτήρα».⁸ Κατά τήν επιστήμη αυτή, και κατά τήν τρέχουσα αντίληψη του άστού: (1) ό κεφαλαιούχος πληρώνει τήν εργασία – και όχι τήν εργατική δύναμη του εργάτη· (2) τό κεφάλαιο έχει τή μυστηριώδη δύναμη να παράγει αξίες, όπως ή άχλαδιά παράγει άχλάδια· (3) τό χρήμα, αντίστοιχα, αυτοπολλαπλασιάζεται αποδίδοντας τόκο· (4) ό εργάτης είναι ελεύθερος να εργαστεί ή όχι· (5) γενικότερα, ό εμπορευματικός τρόπος παραγωγής εμφανίζεται σαν ή πραγμάτωση τής ελευθερίας και του όρθου λόγου – και, για τουτο, αιώνιος.

Η αλλοτρίωση προϋποθέτει τήν έξωτερίκευση, τήν αντικειμενοποίηση τής εργατικής δύναμης, και τήν ένσωμάτωσή της στο αντικείμενο. Πολλοί όδηγήθηκαν από αυτό να ταυτίσουν τήν αντικειμενοποίηση με τήν αλλοτρίωση. Ωστόσο ή πρώτη συνεπάγεται τή δεύτερη μόνο στην εμπορευματική κοινωνία. Κατά τόν Μάρξ, ή μετατροπή τής αντικειμενοποίησης σε αλλοτρίωση δέν είναι παρά μία ιστορική αναγκαιότητα – και διόλου απόλυτη αναγκαιότητα τής παραγωγής. Μόνο για τήν άστική οικονομία, που παραμένει έγκλειστη στις παραστάσεις που αντιστοιχούν σ' ένα καθορισμένο στάδιο τής κοινωνικής ανάπτυξης, ή αντικειμενοποίηση φαίνεται άξεχώριστη από τήν αλλοτρίωση.⁹

Καί ὁ Lukács, στό *Ἱστορία καί Ταξική Συνείδηση* (1922), ταύτιζε τήν ἀντικειμενοποίηση μέ τήν ἀλλοτρίωση. Ἐν τῷ *Ἐπίλογο* (1967) αὐτοῦ τοῦ ἔργου, γράφει γιά τή δῆθεν ταυτότητα ἀνάμεσα στήν ἀντικειμενοποίηση καί τήν ἀλλοτρίωση, καί γιά τή σχετική σύγχυση:

Ἡ ἀντικειμενοποίηση εἶναι πράγματι, στήν κοινωνική ζωή τῶν ἀνθρώπων, μιά μορφή ἐξωτερίκευσης πού δέ μπορεῖ νά ξεπεραστεῖ. Ἄν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι στήν πράξη, καί κυρίως στήν ἴδια τήν ἐργασία, ὑπάρχει ἀδιάκοπα ἀντικειμενοποίηση, ὅτι κάθε μορφή ἀνθρώπινης ἐκφρασης, ὅπως π.χ. ἡ γλώσσα, ἀντικειμενοποιεῖ τίς σκέψεις καί τά αἰσθήματα τοῦ ἀνθρώπου κλπ., γίνεται φανερό ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά γενική μορφή ἀνθρώπινης συναλλαγῆς. Σάν τέτοια, ἡ ἀντικειμενοποίηση δέν εἶναι, προφανῶς, οὔτε καλή οὔτε κακή.¹⁰

Τό προηγούμενο πρόβλημα δέν εἶναι «ἀκαδημαϊκό». Δέν ἀφορᾶ μόνο τίς διαμάχες τῶν φιλοσόφων. Εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, πολιτικό: Ὅσοι ταυτίζουν τήν ἀντικειμενοποίηση μέ τήν ἀλλοτρίωση ὀδηγοῦνται μέ λογική ἀναγκαιότητα στό συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀλλοτρίωση δέν θ' ἀρθεῖ οὔτε στό σοσιαλισμό. Ἀπό τό συμπέρασμα αὐτό – ἔπονται ἄλλα, πολιτικά καί φιλοσοφικά συμπεράσματα.

Εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι τό φαινόμενο τῆς π ρ α γ μ ο π ο ί η σ η ς (reification) θεωρεῖται ἀπό πολλούς συνώνυμο τῆς ἀλλοτρίωσης, ἐνῶ δέν ταυτίζεται μαζί του οὔτε κοινωνικά οὔτε ἐννοιακά (Lukács). Στή σύγχυση αὐτή εἶχε πέσει καί ὁ Lukács, καί σ' αὐτόν στηρίζονται πολλοί νεότεροι γιά νά κάνουν ἀνθρωπολογικές ἀναλύσεις πού δέν εἶναι σύμφωνες μέ τή μαρξική ἀντίληψη, ἔστω κι ἂν ὁ Lukács ἀναγνώρισε στό μεταξύ τήν πλάνη του¹¹.

Συνολικά, ἡ ἀλλοτρίωση εἶναι μιά γενική κατηγορία πού χαρακτηρίζει τήν ἐμπορευματική, καί εἰδικά τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Ἀντιστοιχεῖ συνεπῶς σέ μιά φάση ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, καί δέν ἐκφράζει κάποια αἰώνια κατάσταση. Ἡ κατηγορία αὐτή συγκεφαλαιώνει, μέσα στήν καθολικότητά της, τά γενικά χαρακτηριστικά τῶν ἐμπορευματικῶν κοινωνιῶν, χωρίς νά ἀποτελεῖ τό μαγικό κλειδί γιά τήν ἐρμηνεία ὅποιουδήποτε ἐπιμέρους κοινωνικοῦ φαινομένου. (Ἡ πρακτική αὐτή, ὡς γνωστό, εἶναι τώρα τῆς μόδας στή χώρα μας). Σχετικά μ' αὐτό διαβάσουμε στόν L. Sève:

Σά φιλοσοφική κατηγορία, δέν ἐπαρκεῖ γιά νά ἀπαντήσῃ συγκεκριμένα σέ συγκεκριμένα οἰκονομικά, ψυχο-κοινωνιολογικά καί ἱστορικά ἐρωτήματα, τό ἴδιο ὅπως ἡ φιλοσοφική κατηγορία τῆς ὕλης δέν ἐπαρκεῖ γιά νά ἀπαντήσῃ συγκεκριμένα σέ συγκεκριμένα φυσικά καί χημικά ἐρωτήματα [...]. Ἡ κατηγορία αὐτή εἶναι ἐντελῶς ἀρμόδια καί λειτουργική σέ σχέση μέ τά φιλοσοφικά ἐρωτήματα τῶν γενικῶν θεωρητικῶν προβλημάτων τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ.

Ἡ κατηγορία αὐτή ἔχει μιά ὄντολογική καί μιά γνωσιολογική ἐμβέλεια, καί οἱ δύο εἶναι ἀξεχώριστες.¹²

Ὁ Μάρξ μιλάει γιά τρίπτυχο τῆς ἀλλοτριώσεως: ἀτομική ἰδιοκτησία, καταμερισμός «ἐργασίας», ἐμπόρευμα-χρῆμα. Ἄς δοῦμε λοιπόν περισσότερο συγκεκριμένες ὄψεις τοῦ φαινομένου.

Ἡ ἐμπορευματική παραγωγή συνεπάγεται, πρῖν ἀπ' ὅλα, τήν ὑποβάθμιση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἐργάτη, ἄρα τοῦ ἴδιου τοῦ παραγωγοῦ. Ἡ ὑποβάθμιση αὐτή ἀφορᾷ κυρίως τίς συνθηκες ἐργασίας καί κατοικίας, τήν ἀνεργία καί τήν ἀνασφάλεια, τήν ἐξάρτηση ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη, τήν καταστροφή τῶν προσωπικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων. Ἡ ἐμπορευματική παραγωγή ἐπιδιώκει τή μέγιστη ἀποδοτικότητα τῆς ἐργασίας. Ὁ ὑψηλός καταμερισμός εἶναι τό μέσο γιά τήν ἐντατικότερη ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας –ἔγραφε ὁ Μάρξ– εἶναι ἡ οἰκονομική ἔκφραση τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τῆς ἐργασίας στά πλαίσια τῆς ἀλλοτριώσεως.¹³ Καί στό *Κεφάλαιο* διαβάζουμε:

Στό κεφαλαιοκρατικό σύστημα ὅλες οἱ μέθοδοι πολλαπλασιασμοῦ τῆς δύναμης τῆς συλλογικῆς ἐργασίας ἐκτελοῦνται σέ βάρος τοῦ βιομηχανικοῦ ἐργάτη. Ὅλα τά μέσα γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς μεταμορφώνονται σέ μέσα γιά τόν ἐξουσιασμό καί τήν ἐκμετάλλευση τοῦ παραγωγοῦ: τόν μετατρέπουν σέ ἕναν ἀνάπηρο, ἀποσπασματικό ἄνθρωπο, ἢ σ' ἕνα ἐξάρτημα τῆς μηχανῆς· τοῦ ἀντιπαρατάσσουν σάν ἐχθρικές δυνάμεις τίς ἐχθρικές δυνάμεις τῆς παραγωγῆς· στή θέση τῆς ἐλκυστικῆς ἐργασίας βάζουν τήν καταναγκαστική ἐργασία.¹⁴

Ὁ ἐργάτης ἀποξενώνεται ἀπό τή φύση. Ἀποξενώνεται ἀπό τά μέσα παραγωγῆς. Ἀποξενώνεται ἀπό τό προϊόν τῆς ἐργασίας του. Ἀποξενώνεται

από τόν κόσμο πού ὁ ἴδιος δημιουργεῖ. Τέλος, ἀποξενώνεται ἀπό τήν ἐργατική του δύναμη, πού τήν πουλᾷ σάν τό μοναδικό του ἐμπόρευμα· ἀποξενώνεται ἀπό τήν ἴδια τήν ὑπαρξή του πού τή φθείρει ἀποκλειστικά καί μόνο γιά νά τή συντηρήσει.

Ἡ δουλειά στό ἐργοστάσιο γίνεται σύστημα κλοπῆς σέ βάρους τῶν ζωτικῶν συνθηκῶν ἐργασίας, σέ βάρους τοῦ ἀέρα, τοῦ φωτός, καί τῶν μέτρων προστασίας ἀπό τοὺς κινδύνους. Καί ὁ Μάρξ καταλήγει: εἶχε λοιπόν ἄδικο ὁ Φουριέρ ν' ἀποκαλεῖ τὰ ἐργοστάσια κάτεργα;¹⁵ Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μάρξ τὰ κάτεργα ἔχουν λιγότερη «μουντζούρα». Ἀλλά ὁ ὑψηλός καταμερισμός ἐργασίας ἔκανε τήν ἐργασία περισσότερο ἐκμηδενιστική καί ἡ αὔξουσα κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς συμβάδισε μέ τήν αὔξουσα ἀπομόνωση τοῦ ἐργάτη, τόσο στό ἐργοστάσιο ὅσο καί στό «διαμέρισμα», πού δέν εἶναι πλέον σπίτι, ἐστία, τόπος ζωῆς καί ἀνθρώπινης ἐπικοινωνίας, ἀλλά κοινό ὑπνωτήριο.

Μέ τήν ἐξάρθρωση τῶν δομῶν τῆς ὑπαίθρου καί τή συγκέντρωση τοῦ πληθυσμοῦ στίς μεγάλες πόλεις, ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή συγκεντρώνει τήν κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας. «Ἀπό τήν ἄλλη μεριά», συνεχίζει ὁ Μάρξ, «καταστρέφει ὄχι μόνο τή φυσική υἰγεία τῶν ἐργατῶν τῆς πόλης καί τήν πνευματική ζωή τῶν ἐργατῶν τῆς ὑπαίθρου, ἀλλά διαταράσσει καί τήν ὑλική κυκλοφορία ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τή γῆ, κάνοντας ὅλο καί πιό δύσκολη τήν ἀποκατάσταση τῶν στοιχείων γονιμότητας, τῶν χημικῶν συστατικῶν πού τῆς ἀφαιροῦνται καί καταναλώνονται μέ τή μορφή τροφίμων, ἐνδυμάτων κλπ.». Καί ὁ Μάρξ καταλήγει: «Στή γεωργία, ὅπως καί τό ἐργοστάσιο, ὁ κεφαλαιοκρατικός μετασχηματισμός τῆς παραγωγῆς γίνεται τό μαρτυρολόγιο τοῦ παραγωγοῦ».¹⁶

Οἱ προηγούμενες ἀπόψεις γιά τήν τεχνολογική πρόοδο καί τήν κεφαλαιοκρατική ἀνάπτυξη βρίσκονται σέ ἀσυμφιλίωτη ἀντίθεση μέ τήν ἀστική ἀντίληψη πού ταυτίζει τήν τεχνολογική πρόοδο μέ τήν πρόοδο γενικά, ἐπειδή βλέπει τή μία μόνον ὄψη τῆς σελήνης: τήν ὁρατή ἀπό τή σκοπιά της. Δέν εἶναι λοιπόν τυχαῖο ὅτι οἱ ἀπόψεις αὐτές ἀποσιωπήθηκαν, ὅταν στό ὄνομα τοῦ σοσιαλισμοῦ θεοποιήθηκε ἡ τεχνολογία καί ἡ παραγωγικό-

τητα, όπως αποσιωπούνται και σήμερα από τους «μαρξιστές» που έκστασιάζονται μπροστά στον αστικό εκσυγχρονισμό (τόν όποιον ενδεχομένως θαφτίζουν «αριστερό»).

Ο κεφαλαιοκράτης πληρώνει τον εργάτη για να μπορεί να αναπαράγει την εργατική του δύναμη, όπως ο ιδιοκτήτης τρέφει το άλογό του. Όταν το άλογο γίνει ανάπηρο, το σκοτώνουν. Όταν ο εργάτης αχρηστευτεί, εγκαταλείπεται, γιατί κανείς πλέον δεν τον έχει ανάγκη. Και τότε του μένει η θλιβερή σύνταξη (αν υπάρχει), ή φιλανθρωπία των Κυριών, των Δεσποινίδων και του Ίερατείου.

Η άναρχία της παραγωγής, το ξερίζωμα των πληθυσμών της υπαίθρου, ή καθολική κινητικότητα, συνεπάγονται μιά πάγια άβεβαιότητα ως προς τη δυνατότητα του εργάτη να πουλήσει την εργατική του δύναμη στην αγορά. Δεκάδες εκατομμύρια άνεργοι «συντηρούνται» σήμερα από τά ταμεία άνεργίας στις κεφαλαιοκρατικές χώρες. Πολλά άλλα εκατομμύρια δεν έχουν καν πρόσβαση σ' αυτά τά ταμεία, γιατί δεν πρόλαβαν να δουλέψουν. Τέλος, δεκάδες εκατομμύρια άλλοι ζούν με τό άγχος της άνεργίας. Έργάτες, τεχνίτες, τεχνικοί και επιστήμονες θεωρούνται άχρηστοι στά 40 και στά 45 τους, ύποχρεώνονται σε πρόωμη σύνταξη, ή σε ύποβαθμισμένες άπασχολήσεις. Ο αναπτυγμένος καπιταλισμός αποπροσωποποιεί στό έπακρο τίς σχέσεις παραγωγής. Ο εργαζόμενος μετατρέπεται σε άπρόσωπο στοιχείο της παραγωγής, που πατιέται άνελέητα μόλις πάψει να είναι αποδοτικό μέσα στό φοβερό άνταγωνισμό των μονοπωλιακών και των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Τά 35-τόσα εκατομμύρια των άνέργων της ΕΟΚ και των ΗΠΑ, οί άστεγοι και οί «νέοι φτωχοί» συγκεκριμενοποιούν τίς συνέπειες της ένδογενοϋς και άξεπέραστης αντίφασης του καπιταλισμοϋ: της αύξουσας κοινωνικοποίησης της παραγωγής και της αύξουσας ιδιωτικής κατοχής των μέσων παραγωγής.

Ο καπιταλισμός επαναστατικοποιεί την παραγωγή. Η αύξηση της παραγωγικότητας συνεπάγεται την παραγωγή τεράστιων ποσοτήτων έμπορευμάτων. Άλλά ή χαμηλή αγοραστική δύναμη των μαζών, κάνει άδύνατη την απορρόφηση αυτών των άγαθών. Συνέπεια: φτώχεια μέσα στον πλοϋτο, κρίσεις, πόλεμοι για την άνακατανομή των αγορών.

Ἡ ἀναντιστοιχία ἐξάλλου ἀνάμεσα στήν αὕξηση τῆς παραγωγῆς καί στή ζήτηση δημιουργεῖ τό ἐνδιάμεσο παρασιτικό στρώμα τῶν ἀντιπροσώπων, διαφημιστῶν, πωλητῶν, πλασιέ, πού ζοῦν ἀπό τήν ὑπεραξία πού παράγει ὁ ἐργάτης. Τό στρώμα αὐτό γίνεται ὅλο καί πιά πολυάριθμο καί μοναδικός του ρόλος εἶναι τό κυνήγημα τοῦ πελάτη: ἡ τοποθέτηση τοῦ προϊόντος. Ἡ μοίρα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων εἶναι περισσότερο ἀδέβαιη. Μέσα σέ συνθηκές πρωτοφανοῦς ἀνταγωνισμοῦ, μοχθοῦν γιά νά αὐξήσουν τίς πωλήσεις καί νά σταθεροποιήσουν τή θέση τους. Τό ἄγχος ἀπό τήν ἀδεβαιότητα καί τό αἶσθημα τῆς ματαιότητος καί τοῦ κενοῦ ἀπό μιὰ ζωή χωρίς νόημα εἶναι οἱ πάγιες καταστάσεις αὐτοῦ τοῦ πολυάριθμου στρώματος, πού κινεῖται καί ζεῖ παρασιτικά ἀνάμεσα στόν παραγωγό καί στόν καταναλωτή, μετέωρο ἀνάμεσα στούς παραγωγούς καί τούς ἰδιοκτῆτες.

Ἄλλά γιά τήν πολιτική οἰκονομία, ἀκόμα καί αὐτό τό παρασιτικό στρώμα συνεισφέρει στό ἐθνικό εἰσόδημα! Ἀκόμα χειρότερα: ἡ αὕξηση τοῦ ποσοστοῦ τῶν ὑπερησίων στό ἐθνικό εἰσόδημα ἀποτελεῖ δείκτη τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης μιᾶς χώρας καί φυσικά ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη θεωρεῖται ἀπόλυτο κριτήριο προόδου. Πρόκειται γιά ἄλλη μιὰ φενάκη, γιά ἄλλον ἓνα ἀπατηλό ἀντικατοπτρισμό τῆς κεφαλαιοκρατικῆς πραγματικότητας, πού θύματά του πέφτουν συχνά καί οἱ μαρξιστές οἰκονομολόγοι.

Ἡ ἀλλοτρίωση αὐτῶν τῶν στρωμάτων εἶναι προφανής. Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης, ἀκόμα καί ὅταν ἔχει δουλειά, καί σχετικά καλοπληρωμένη, εἶναι ξένος καί αἰσθάνεται ξένος μέ τήν ἴδια του τή δραστηριότητα. Θεωρεῖ τήν ἐργασία ξένη καί ἐχθρική πρὸς τή ζωή του. Θεωρεῖ ὅτι ζεῖ, μόνο ὅταν δέν ἐργάζεται. Ἡ ἀντίφαση αὐτή ζωῆς καί ἐργασίας δέν εἶναι τυχαία. Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας φθείρει τό σῶμα, τό πνεῦμα καί τό νευρικό σύστημα («Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ δολοφονία ἑνός λαοῦ», θά γράψει ὁ Μάρξ). Ἐτσι τήν παραγωγική του δραστηριότητα ὁ ἐργάτης τή βιώνει σάν ἀπώλεια τῆς ὑπαρξῆς του, κένωση τῆς οὐσίας του, χρόνο χαμένο. Στόν καπιταλισμό καθολικεύεται ἡ ἀντίθεση ἰδιωτικῆς ζωῆς καί ἐργασίας – ἰδιωτικοῦ καί κοινωνικοῦ. Συνολικά διαμορφώνεται μιὰ διχοτομία, μιὰ δυαδικότητα τοῦ ψυχισμοῦ, ἀντανάκλαση τῆς ἀντιφατικότητας τῶν συνθηκῶν τῆς ὑπαρξῆς. Ὁ ἄνθρωπος λοιπόν ζεῖ μόνο ἔξω ἀπό

τήν ἐργασία. Ἄλλά τί ἰδιωτική καί τί κοινωνική ζωή προσφέρουν οἱ σημερινές μεγαλουπόλεις στό μισθωτό τοῦ κεφαλαίου – ἐργάτη ἢ ὑπάλληλο;

Ἐνα μεγάλο ποσοστό –πού γίνεται συνεχῶς μεγαλύτερο– ἀπό τοὺς ἐργάτες καί τοὺς ὑπαλλήλους ζοῦν σήμερα στά τεράστια συγκροτήματα πολυκατοικιῶν-γκέτο, στίς παρυφές τῶν μεγάλων πόλεων. Τό πρωί φεύγουν κυνηγημένοι ἀπό τό χρόνο γιά τή δουλειά τους – τό ἄλλο γκέτο πού λέγεται ἐργοστάσιο ἢ γραφεῖο. Τό ἀπόγευμα θά ἐπιστρέψουν καί θά μποῦν στή θήκη πού λέγεται διαμέρισμα. Μοναδικές τους «ἀπολαύσεις» τό φαγητό –συνήθως κονσέρβες, γιατί καί ἡ γυναίκα εἶναι ριγμένη στήν ἀγορά καί δέν ἔχει χρόνο γιά τό πατροπαράδοτο μαγείρεμα– καί ἡ τηλεόραση. Ἡ ἴδια ἡ οἰκογένεια δέν ζεῖ, διασκορπισμένη στή δουλειά ἢ στό σχολεῖο ἢ αἰωρούμενη ἀνάμεσα σέ οὐρανό καί γῆ, στήν τιμεντένια της θήκη. Ποιό εἶναι τό περιεχόμενο τῆς ζωῆς τοῦ ἐργαζόμενου πού ζεῖ σ' αὐτές τίς φοβερές μεγαλουπόλεις, μέ τά ὁμοίμορφα χτήρια τῶν 15 καί τῶν 30 ὀρόφων, ὅπου δέν ὑπάρχουν χῶροι κοινωνικῆς δραστηριότητας καί ἐπαφῆς, ὅπου δέν ὑπάρχει πνευματική ζωή, καί ὅπου ἡ προσωπική ἐπικοινωνία εἶναι ἀνέφικτη; Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ξένος σ' αὐτές τίς πόλεις, ξένος μέ τό σπίτι του, ξένος μέ τοὺς συναθρώπους του, ξένος μέ τήν ἴδια τή ζωή του. Ζεῖ χωρίς συγγενεῖς, χωρίς φίλους, δέν ἔχει κοινωνική δραστηριότητα, εἶναι μόνος μέσα στά ἀπρόσωπα πλήθη. Ἄλλά, ἂν ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων, τότε τί ἀπομένει στό σύγχρονο προλεταριάτο πέρα ἀπό τήν ἀγοραπωλησία πού σχετίζεται μέ τήν ἐργατική του ἐντέλει δύναμη;

Ὁ ἄγριος, γράφει ὁ Μάρξ, ζεῖ στή σπηλιά πού τοῦ παρέχει ἡ φύση σάν τό ψάρι στό νερό. Ὁ ἐργαζόμενος τῆς σύγχρονης πόλης ζεῖ κυνηγημένος. Κυνηγημένος στή δουλειά του, κυνηγημένος ἀπό τά αὐτοκίνητα, τό θόρυβο καί τό καυσαέριο, κυνηγημένος σέ μιά πόλη πού τοῦ στερεῖ τά στοιχειώδη ἀγαθά: τό φῶς, τό πράσινο καί τή σωματική ἄσκηση· κυνηγημένος ἀπό τό φόβο τῆς ἀνεργίας, ξένος μέσα σ' ἕναν κόσμο πού ὁ ἴδιος δημιούργησε, ἀλλά πού δέν τόν ἐλέγχει. Ἡ ἀνάγκη τῶν ἀρχαίων ἦταν τυφλή· τό ἴδιο τυφλή εἶναι καί ἡ ἀνάγκη πού ἐπιβάλλεται μέσα ἀπό τό χάος τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ.

Οί έννοιες τῆς ἀποξένωσης καί τῆς ἀλλοτριώσεως ἐμφανίζονται ὄλο καί πιό συχνά στά κείμενα τῆς φιλοσοφίας καί τῆς λογοτεχνίας. Διόλου τυχαῖο. Ὁ ἐργαζόμενος εἶναι ἀποξενωμένος ἀπό τά μέσα παραγωγῆς, ἀπό τό προϊόν τῆς ἐργασίας του, ἀπό τίς ἀποφάσεις γιά τή ζωή του καί γιά τήν πορεία τοῦ σύγχρονου κόσμου. Εἶναι ξένος μέσα στόν κόσμο πού δημιουργεῖ, καί αἰσθάνεται ξένος. Εἶναι ξένος σέ μιά πόλη ἐχθρική, πού δέν εἶναι καταφύγιο. Εἶναι ἀποξενωμένος ἀπό τούς συνανθρώπους του, πού τούς συναντᾶ μόνο σάν ἀνταγωνιστές στή δουλειά του.

Ἄλλά ἡ ἀποξένωση συμβαδίζει με τήν ἀλλοτριώση. Ὁ σημερινός ἄνθρωπος ἀλλοτριώνεται καί ὑποβαθμίζεται βιολογικά – καθώς ἔχει ἀποκοπεῖ ἀπό τούς ὄρους τῆς ὁμαλῆς βιολογικῆς ζωῆς: ἀπό τή φύση, τόν ἀέρα καί τόν ἥλιο· καθώς δέν ἀσκεῖ τό σῶμα του, ἀλλά ἐπαναλαμβάνει τίς ἴδιες μηχανικές κινήσεις πού τόν φθείρουν, ἢ κάθεται πίσω ἀπό ἕνα γραφεῖο καί ἐκφυλίζεται σωματικά. Ὁ σημερινός ἐργαζόμενος ὑποβαθμίζεται πνευματικά ἐξαιτίας τῆς μονότονης ἐργασίας καί τῶν πολιτισμικῶν ὑποπροϊόντων πού «καταναλώνει». Ἀλλοτριώνεται καί ὑποβαθμίζεται ψυχικά, γιατί δέν ἔχει κοινωνικές καί προσωπικές σχέσεις, γιατί μοναδικές λειτουργίες του εἶναι ἡ μονότονη ἐργασία, τό φαγητό καί ὁ ἔρωτας – φθαρμένος καί αὐτός συχνά καί ὑποβαθμισμένος μέσα στίς ἀντιφάσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος ὑποβαθμίζεται ὄλο καί περισσότερο σέ ἀπλό βιολογικό ὄν, καθώς τό μόνο πού μπορεῖ νά ἱκανοποιεῖ εἶναι οἱ στοιχειώδεις βιολογικές λειτουργίες του. Ἄλλά τό βιολογικό αὐτό ὄν δέν εἶναι τό ἄγριο ζῶο τῆς φύσης: εἶναι τό ἀγχωτικό, δηλητηριασμένο ὄν τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, φορέας δυστυχισμένης συνείδησης, προσωποποίηση τοῦ ὑπαρξιακοῦ τίποτα.

Ἀκόμα καί ἡ τροφή δηλητηριάζει σήμερα τόν καταναλωτή. Ἡ νοθεία τῶν τροφίμων, οἱ χρωστικές οὐσίες, τά συντηρητικά, οἱ ὁρμόνες, τό κρέας ἀπό ζῶα πού ἀναπτύσσονται μέ χημικές ὕλες, τό ψάρι ἀπό τίς μολυσμένες θάλασσες, ὀδηγοῦν στή βαθμιαία καταστροφή τῆς ὑγείας τῶν λαῶν, στό βιολογικό θάνατο τῶν πληθυσμῶν. Ἐξάλλου ἡ καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος, ἡ λεηλασία τῆς φύσης, ἡ ἐξάντληση τῆς γῆς καί συνολικά ἡ φθορά καί ἡ ἐξάντληση τῶν φυσικῶν πόρων διαγράφουν τίς πιό δυσοίωνες προοπτικές γιά τήν πορεία τοῦ εἴδους μας, ἄν συνεχιστεῖ ἡ σημερινή φθορά.

Ἡ κοινωνία τῆς κατανάλωσης –υποβαθμισμένη ἀπόληξη τῆς κοινωνίας τῆς ἀφθονίας τῶν οὐμανιστῶν– ἀποτελεῖ τό κορυφαῖο ἰδανικό καί τό ἀποκορύφωμα τῆς ἀλλοτρίωσης στίς συνθήκες τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ. Σχετικά μ' αὐτό ὁ Μάρξ ἔγραφε πρίν ἀπό 136 χρόνια:

Κάθε ἄνθρωπος ἀγωνίζεται νά δημιουργήσει γιά τόν ἄλλο μιά νέα ἀνάγκη, γιά νά τόν ὑποχρεώσει σέ μιά νέα θυσία, νά τόν βάλει σέ μιά νέα ἐξάρτηση, νά τόν ὠθήσει σέ ἕνα νέο τρόπο ἀπόλαυσης, καί στή συνέχεια νά τόν καταστρέψει οἰκονομικά. Καθένας ἀναζητεῖ νά δημιουργήσει μιά ξένη οὐσιαστική δύναμη πού νά ἐξουσιάζει τούς ἄλλους, γιά νά ἱκανοποιεῖ ἔτσι τήν ἐγωιστική του ἀνάγκη. Μέ τή μάζα τῶν προϊόντων αὐξάνει συνεπῶς τό βασίλειο τῶν ξένων ὄντων στά ὁποῖα εἶναι ὑποταγμένος ὁ ἄνθρωπος, καί κάθε νέο προϊόν ἐνισχύει τήν ἀμοιβαία ἐξαπάτηση καί τήν ἀμοιβαία λεηλασία [...]. Ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος γίνεται ὄλο καί περισσότερο ἡ μοναδική καί παντοδύναμη ἰδιοκτησία τοῦ ἀνθρώπου [...]. "Ὅσο λιγότερο εἰσάει, ὅσο λιγότερο ἐκδηλώνεις τή ζωή σου, τόσο περισσότερο κατέχεις, τόσο περισσότερο μεγαλώνει ἡ ἀλλοτριωμένη σου ζωή, τόσο περισσότερο συσσωρεύεις ἀπό τό ἀλλοτριωμένο εἶναι σου.¹⁷

Σέ ὄλους μας εἶναι οἰκεῖος ὁ σύγχρονος τύπος τοῦ ἀλλοτριωμένου ἀνθρώπου, πού τρέχει γιά νά ἀποκτήσει τά ἀγαθά τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας. Σιγά-σιγά τό αἷμα του, ἡ ζωή του, ἡ ἡρεμία του, ἡ δυνατότητα τῆς ἐπικοινωνίας καί τῆς χαρᾶς ἀλλοτριώνονται καί ἐνσωματώνονται στά ἀστραφτερά σιδερικά καί στά πλαστικά πού θά ἀγοράσει, πιστεύοντας πώς ἔτσι ἀποχτᾶ κάποια ὄντοτητα.

Δέν ἐξιδανικεύουμε τίς παρωχημένες κοινωνικές μορφές. Ἀλλά στίς ἀγροτικές κοινότητες, μαζί μέ τή φτώχεια, τίς ἀντιθέσεις καί τίς ἐχθρητες, ὑπῆρχε καί μιά κοινωνική ἀλληλεγγύη – γέννημα καί αὐτή τῆς ἀνάγκης. Ὁ ἀναπτυγμένος καπιταλισμός, καταστρέφοντας κάθε μορφή κοινωνικῶν σχέσεων ἐκτός ἀπό τίς σχέσεις ἐξάρτησης στήν παραγωγή, στήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων καί στίς κρατικές ὑπηρεσίες, καταστρέφει τή βάση γιά ὁποιαδήποτε κοινωνικότητα. Τό ἄτομο εἶναι μόνο καί ζεῖ μόνο, μεριμνᾷ μόνο γιά τόν ἑαυτό του. Χαρακτηριστικό του εἶναι ἡ ἀδιαφορία γιά τούς ἄλλους, ὅπως κι οἱ ἄλλοι στέκονται ἀδιάφοροι ἀπέναντί του.

Ἡ διείσδυση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων παραγωγῆς στήν ὑπαιθρο, ἐξάρθρωσε τόν τρόπο ζωῆς τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων. Τή θέση τῶν παλαιῶν συμπληρωματικῶν καλλιεργειῶν, πού προορίζονταν σέ μεγάλο βαθμό γιά οἰκογενειακή κατανάλωση, τήν παίρνουν οἱ μονοκαλλιέργειες. Ὁ γεωργός γίνεται τώρα ἐμπορευματοπαραγωγός, καί ἐξαρτᾶται ὄλο καί περισσότερο ἀπό τίς ἐθνικές καί διεθνείς συγκυρίες γιά τή διάθεση τοῦ προϊόντος του. Καί, καθώς ἔχει ἀνάγκη ἀπό μηχανικό ἐξοπλισμό, ἀλλά κατά κανόνα δέν διαθέτει τά ἀπαραίτητα κεφάλαια, χρεώνεται καί μένει χρεωμένος ἰσόβια στούς πιστωτικούς ὀργανισμούς. Ἡ εἰσαγωγή τῆς μηχανικῆς καλλιέργειας διώχνει μέρος τοῦ πληθυσμοῦ πρός τίς πόλεις. Ἀλλά ἡ φυγή τοῦ πληθυσμοῦ δημιουργεῖ μία διαδικασία ἀλλαγῶν καί ὑποβαθμίσεων, πού τό μακροχρόνιο ἀποτέλεσμά της εἶναι ὁ θάνατος τῶν χωριῶν.

Οἱ νέες συνθήκες ὀδηγοῦν στήν ἐξάρθρωση τοῦ ἀρχαῖκου ἐποικοδομηματος καί στήν καταστροφή τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ σημερινός ἀγρότης εἶναι μιά μορφή ἀντιφατική καί μεταβατική. Ἐχει ἀποξενωθεῖ ἀπό τόν παλιό ἑαυτό του, ἀλλά δέν ἔχει βρεῖ μιά νέα ταυτότητα. Κάτω ἀπό τούς γνωστούς ἀλλοτριωτικούς παράγοντες, ὑποβαθμίζεται πολιτισμικά καί ἠθικά, τείνει καί αὐτός στό μονοδιάστατο πρότυπο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας.

Ἡ καθολική ἀποξένωση εἶναι καρπός καί ταυτόχρονα στήριγμα τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας καί τοῦ κυρίαρχου τρόπου παραγωγῆς. Ὁ ἀγώνας γιά τό σοσιαλισμό –τή μόνη διέξοδο ἀπό τίς σημερινές ἀντιθέσεις– προϋποθέτει, ἐκτός ἀπό τούς ἀντικειμενικούς ὄρους, καί μιά διαυγή συνείδηση τῆς πραγματικότητας, καί μιά ἠθική ποιότητα τῶν φορέων τῆς ἀλλαγῆς. Ἀλλά τόσο οἱ ἀντικειμενικοί ὄροι, ὅσο καί ἡ ἰδεολογία τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ ὠθοῦν καθημερινά τούς ἐργαζόμενους στήν περιχαρακωστική στένωση τῆς ἀτομικῆς ἀμυνας καί τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος. Ἡ φενακισμένη συνείδηση ἀποτελεῖ ἕνα βασικό λόγο γιά τό παράδοξο πού ζοῦμε στίς μέρες μας: τήν ἀνυπαρξία ἀξιόλογου ἐργατικοῦ κινήματος στίς πιό ἀναπτυγμένες χῶρες – στή Δυτική Γερμανία, στήν Ἀγγλία καί στίς ΗΠΑ. Ὅπωςδήποτε τά παράδοξα δέν εἶναι πάντοτε καί ἀνεξήγητα.¹⁸

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 5. ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Ἄλλά εἶναι δυνατό νά υπάρξει κοινωνία με βιομηχανική παραγωγή, τεχνολογικά ἀναπτυγμένη, πού δέ θά γεννᾷ τήν ἀποξένωση καί τήν ἀλλοτρίωση; Προτού ἀντιμετωπίσουμε αὐτό τό ἐρώτημα, πρέπει νά δοῦμε ἄλλο ἓνα παράγωγο τῆς ταξικῆς κοινωνίας: τή δημιουργία τῆς πλαστῆς, φενακισμένης συνείδησης.

Σημειώσεις 5. Κεφαλαίου

1. Βλ. HEGEL, *Phénoménologie de l'esprit*, ἐκδ. Aubier, Paris 1977, σσ. 211-12.

2. *Op.cit.* καί IDEM, *Logique*, ἰ., 2τ., ἐκδ. Aubier, Paris 1947.

3. Βλ. L. FEUERBACH, *Manifestes philosophiques*, μτφρ. L. Althusser, «PUF», Paris 1960.

4. Βλ. σχετικά, Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, Ἡ φύση στή Διαλεκτική φιλοσοφία, «Σύγχρονη Ἐποχή», Ἄθ. 1989 (Κεφ. 4).

5. L. SÈVE, στόν τόμο *Philosophie et religion*, «Éd. Sociales», Paris 1974.

6. Βλ. K. MARX, *Le Capital*, τ.1. σσ. 83-94.

7. Βλ. K. MARX, *Contribution à la critique de l'économie politique*, «Éd. Sociales», Paris 1957, στή σ. 27.

8. K. MARX, *Le Capital*, τ.8. σσ. 22-56.

9. K. MARX, *Grundrisse*, τ.2., «Éd. Sociales», Paris 1980, σ. 323.

10. G. LUKÁCS, *Histoire et conscience de class*, ἐκδ. Minit, Paris 1960, σσ. 401-413 (ἐλλ. μτφρ. «Ὀδυσσέας»).

11. Ὁ.π., σ. 401.

12. L. SÈVE, *op.cit.*, σ. 251.

13. K. MARX, *Manuscripts de 1844*, «Éd. Sociales», Paris 1926, σ. 111.

14. K. MARX, *Le Capital*, τ. 1/2, σσ. 87-88.

15. Ὁ.π., τ.2., σσ. 107-108.

16. *Ibid.*, σσ. 180-81.

17. K. MARX, *Manuscripts philosophiques*, *op.cit.*, σ. 100.

18. Γιά μιά πιό λεπτομερειακή ἀνάλυση τοῦ φαινομένου τῆς ἀλλοτρίωσης πρὸς Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Θεωρία καί Πράξη*, «Gutenberg», Ἄθ. 1980. Ἐπίσης Ι. ΜΕΣΑΡΟΣ, Ἡ Θεωρία τοῦ Μάρξ γιά τήν Ἀλλοτρίωση, ἐκδ. Ράππα, Ἄθ. 1973.